

НАСАФ ВИЛОЯТИНИНГ ТАРИХИ ВА ГЕОГРАФИЯСИ

Носирова Адашхон Исмоиловна

Кўргонтепа тумани 5-ИДУМ, география фани ўқитувчиси

Аннотация: ушбу мақолада қадимги Насаф вилоятининг тарихи, географик жойлашуви ва минтақадаг тарихий ўрни хақида батафсил ёритилган.

Калит сўзлар: Кеш, Насаф, Нахшаб, тарихий ёдгорликлар

Илк ўрта асрларда Марказий Осиё минтақасида вужудга келган ижтимоий ва сиёсий ўзгаришлар, иқтисодий муносабатларда вужудга келган кескин вазият бутун минтақада бўлганидек қуйи Қашқадарё воҳасида шаҳар маданияти ривожига, воҳанинг тарихий географиясига, сиёсий чегараларига, топонимикасига ҳам ўзига хос таъсир кўрсатди. Жанубий Суғдиёнанинг бу даврдаги тарихи ва тарихий географиясини ушбу ўзгаришлар кесимида кўриб ўтамиз. Қашқадарё воҳаси қадим даврлардан бошлаб географик жиҳатдан иккита йирик тарихий вилоятга - Шаҳрисабз ва Қаршига бўлинади. Шаҳрисабз воҳаси (Қадимги Кеш) Қашқадарёнинг юқори окимида жойлашган бўлиб, Шарқдан Ҳисор тоғ тизмалари билан ўралган. Қуйи Қашқадарёда, воҳанинг текислик қисмида эса Қарши (Қадимги Нахшаб) вилояти жойлашган бўлиб, у Ғарбда Сандикли кумликлари орқали Қизилқум билан тутшиб кетган. Антик давр манбаларида Қашқадарё воҳасида жойлашган Наутака ва Ксениппа вилоятлари қайд этилади. Баъзи мутахассислар (А.Сағдуллаев ва бошқалар) Шарқий Қашқадарё худудини Наутака ва унинг маркази Китоб тумани худудида жойлашган Узунқир ёдгорлиги ўрнида бўлган деб ҳисоблайдилар. Бошқа тадқиқотчилар эса (М.Е.Массон, Н.Кабанов, Р.Ҳ.Сулайманов ва бошқалар), Наутакани (бу ерда, эҳтимол, Наутаканинг ўрта асрлардаги Нахшаб, Насаф атамаларига яқинлигидан келиб чиқиб) Қарши воҳасида ва унинг маркази Ерқўрғон ёдгорлиги ўрнида бўлганлигини, Ксениппа эса ўрта асрлардаги Кеш вилоятига тўғри келишини қайд этишган эди. Сўнгги йиллардаги тадқиқотлар қуйи Қашқадарё воҳаси қадимда Никшапа деб аталганлигини, бу атама юнон-рим манбаларида Ксениппа тарзида ўзгариб кетганлигини, Нахшаб атамаси ҳам Накшипа сўзидан келиб чиққанлигини тасдиқлади. Айрим тадқиқотчилар фикрича, Ксениппа номи ўтган даврлар мобайнида фонетик ўзгаришларга учраб ҳозирги Касон шаҳри тарзида ўзгариб кетган. Нахшаб шаҳри ва вилояти Қашқадарё воҳасининг ғарбий қисмида жойлашган бўлиб, бу худудга хос хусусиятлардан бир, бу ерда суғорма деҳқончилик ва кўчманчи чорвачилик азалдан ривожланган бўлиб, ўзининг табиий шароити билан Шарқий Қашқадарё, яъни Кеш Шаҳрисабз вилоятидан тубдан фарқ қилар эди. Насаф вилоятининг

асосий сув манбаи бўлган Қашқадарё суви ёз фаслида кескин камайиб, қурғоқчилик йилларида эса бутунлай қуриб қолган. Археологик тадқиқотларнинг кўрсатишича, Қашқадарё қадимги даврдан то XIII аср бошларигача Зарафшон дарёсига қуйилган. Зарафшон дарёси эса ўз навбатида ҳозирда қуриб қолган Моҳондарё ўзани орқали Амударёга қуйилиб турган. Қашқадарё воҳасининг тарихий географик чегаралари ўзгаришига қуруқ иқлим ва табиий шароит ҳам катта таъсир кўрсатиб турган. Шунга қарамадан бу даврда вужудга келган сиёсий вазият, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлари ҳам албатта эътироф этиб ўтиш лозим. Эфталийлар давлати ва Турк ҳоконлиги даврида анъанавий мавжуд ижтимоий-сиёсий вазиятга боғлиқ ҳолда, воҳа тарихий географиясида ҳам янги ўзгаришлар вужудга келди. Илк ўрта асрларда Нахшаб шаҳри Қашқадарёнинг қуйи оқимидаги илк ўрта асрларда барпо этилган йирик шаҳри бўлиб, унинг харобалари Қарши шаҳрининг жанубидаги Қалаи Захоки Марон ёдгорлиги ўрнида бўлган. Илк ўрта асрларда Нахшаб уч қаторли мустахкам муҳофаа деворлари билан ўраб олинган бўлиб, 225 га яқин майдонни эгаллаган эди. Қалаи Захоки Марон ёдгорлигида олиб борилган археологик тадқиқотларнинг кўрсатишича Нахшаб шаҳрига мил.авв. III-II асрларда осос солинган. Илк ўрта асрларга тегишли Хитой манбаларида, хусусан, “Бейши”да бу шаҳар ҳақида айрим маълумотлар мавжуд. Унда Ношеболо вилоят ҳокимининг қароргоҳи Боло шаҳрида эканлиги, шаҳар текисликда жойлашгани, гуруч, буғдой ва турли мевалар етиштирилиши ҳақида маълумотлар мавжуд. Қуйи Қашқадарёдаги Нахшаб шаҳрининг Эфталийлар ҳукмдорининг қароргоҳларидан бири бўлганлиги Жанубий Суғднинг (Қашқадарё воҳаси) сиёсий мавқеи ошишига олиб келди. Лекин Нахшаб шаҳри араблар истилоси ва айниқса Муқанна кўзғолони даврида тушкунликка учраган ва вайрон бўлган. Ривожланган ўрта асрлар бошида Қуйи Қашқадарёда, ҳозирги Қарши шаҳрининг шимолий ғарбий қисмида, Қашқадарёнинг чап қирғоғида янги шаҳарга асос солинади. Маҳаллий аҳоли Нахшаб деб атаган бу шаҳарни араблар ўз талаффузларига мослаб Насаф деб номланганлар. Шаҳарнинг ривожланган даври X–XII асрларга тўғри келади. Насаф шаҳри (бу шаҳар мўғуллар босқинидан сўнг харобага айланган), археологик тадқиқотларга кўра, Қаршидан 8 км. шимоли-ғарбдаги Шуллиуктепа ёдгорлиги ўрнида бўлган. Бу янги шаҳар манбаларда икки хил номда Нахшаб ёки Насаф тарзида келтирилади. Бу шаҳарни араблар ўз талаффузларига мослаб Насаф деб атаган бўлсаларда, маҳаллий аҳоли янги барпо бўлган шаҳарни ҳам Нахшаб деб атаганлар. Хусусан, Наршахий ўзининг “Бухоро тарихи” асарида Нахшаб шаҳрини ҳам эслатиб ўтади. Биз кўриб чиқаётган чикаётган даврда, аниқроғи илк ўрта асрларда Нахшаб, ривожланган ўрта асрларда эса Насаф шаҳари қуйи Қашқадарёнинг бош шаҳри сифатида фаолият кўрсатган. Нахшаб ва Насаф тарихига бағишланган дастлабки

тадқиқотлар XX аср бошларига тегишли бўлиб, улар ичида П.А. Зиминнинг махсус тадқиқоти алоҳида аҳамиятга эга. XX асрнинг иккинчи ярмига келиб, С.К. Кабанов ҳамда М.Е.Массоннинг тарихий археологик йўналишдаги тадқиқотлари ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Насаф шаҳрининг ўрта асрлардаги ўрнини махсус ўрганиш учун, 1946 йилда С.К. Кабанов раҳбарлигида экспедиция уюштирилди. У шаҳарнинг ғарбий қисмини кесиб ўтган Бешкент ариғи ўзанида қазилар ишларини олиб бориб бу ердан, даври ҳар хил сополлар, ўрта асрларга оид қошинкор тошлар, босма нақшли идиш бўлаклари топди. 1965 йилда М.Е.Массон раҳбарлигидаги КАТЭ аъзолари С.К.Кабанов ишларини давом эттириб, Қарши калъаси ўрнида қазилар ишларини олиб борди. Маълумки, ўрта аср шаҳарларни бошқа аҳоли пунктларидан ажратиб турадиган бир қанча белгилари, хусусиятлари мавжуд. Ўрта асрларга оид ёзма манбаларда шаҳарлар кўпроқ маъмурий марказ сифатида таърифланади. Шу билан бирга жума масжиди мавжуд бўлган барча йирик аҳоли пунктларини шаҳарлар сифатида қараш ҳам учраб туради. Қадимда, хусусан, дини исломда шаҳарларга ойдек нисбат берилган, улар дорул, байт - ул, шариф каби иборалар билан улуғланган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи / Форс тилидан А. Расулов таржимаси // Мерос. – Тошкент: Камалак, 1991. – Б. 88-174.
2. Абу Джа'фар Муҳаммад бин Джарир бин Йазид бин Касир бин Галиб ат-Табари. Тарихи Табари ("История" ат-Табари). Избранные отрывки / Перевод с арабского В.И. Беляева. 76 Дополнения к переводу О.Г. Бальшакова и А.Б. Халидова. – Ташкент: Фан, 1987.
3. Абу Тоҳирхожа. Самария / Форсчадан А. Сатторий таржимаси // Мерос. – Тошкент: Камалак, 1991. – Б. 16.